

Middelaldercentret

FORSØGSCENTER FOR HISTORISK TEKNOLOGI
NYKØBING FALSTER

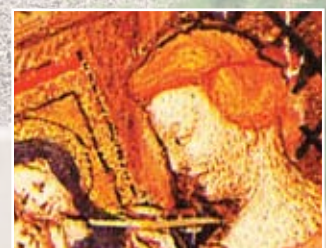
Vilde planer

Velstand og visdom

Skrå brædder

Maleteknikker

**Middelaldercentrets
nyhedsblad
forår 2010**

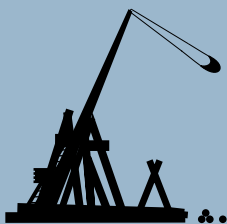

Indhold

Formandens forord	3
Anders Høiris	
Indledning	5
Peter Vemming	
De vilde planer	4
John Kronborg Christensen	
Tillader de - mit navn er skovhullæbe	6
Ralf Koriko	
Smutvejen til Velstand og Visdom	7
Kåre Johannessen	
Eksperimenter iGæstgiveriet 2010	10
Allan Hansen	
Nye vinterbeboelsesforsøg	11
Lars Sass Jensen og Martin Risvig	
Middelalderens skrå brædder	16
Kåre Johannessen	
Amaprof	19
Helle Krogh	
Middelalder maling	20
Catharina Oksen	
Guldborgsund Gildet	25
Brynhild Hald	
Down memory lane	26
Peter Vemming	

Middelaldercentret

Ved Hamborgskoven 2,
Sundby L,
4800 Nykøbing F.
www.middelaldercentret.dk

mc@mid-
delalder-
centret.dk
Telefon
5486 1934,
fax 5486
1834

Formandens forord

Dette er den 5. udgave af Middelaldercentret nyhedsblad og det første blad, hvor jeg som ny formand for Middelaldercentret får lov til at indlede med et forord. Jeg har en gammel kærlighed til den museumsform som Middelaldercentrets repræsenterer, idet jeg har været med i ryttergruppen "Prindsens Hvervning", som er tilknyttet Historisk Arkæologisk Forsøgscenter I lejre - det nuværende "Sagnlandet Lejre". Men ellers er jeg også formand for Nørrebro Teater og sidder i en række andre bestyrelser både som formand, næstformand og menigt medlem.

Middelaldercentrets nyhedsblad udkommer ikke fast, men når centret har noget på hjerte og det må man sige er tilfældet med dette blad. Vi skal her høre om centrets meget omfattende og meget ambitiøse udviklingsplaner - planer der med et slag gerne skulle gøre centret til en endnu bedre museumsattraktion end den er i dag, hvor fire stjerner i DTA guiden absolut er rigtigt flot, og giver os en plads blandt de bedste museer i Danmark, men set i lyset af den kommende Femernbro og turisterhvervets stadig stigende samfundsmæssige betydning, er det vigtigt at prøve at udvikle det fremragende koncept vi har i dag, til noget der kan måle sig med de bedste europæiske museumscentre. Og Middelaldercentret har både dybde og bredde nok til at kunne udfylde disse ambitioner !

Men der er også to muntre og meget lærerige artikler fra vores museumsinspektør Kaare Johannesen om alkymi og middelalderens teater. Støtteforeningens nye formand Brynhild Hald - et stort velkommen til hende - har også har nogle indlæg. Der er nyt om vinterens spændende vinterbeboelsesforsøg fra studenter fra Århus Universitet, vi skal høre om centrets nye EU projekter og endelig skal vi med den "gamle" museumsleder et par skridt ned ad "memory lane" og høre om gamle og muntre historier fra dengang!

Alt i alt et underholdende og vedkommende nyhedsblad, hvor der både er plads til fordybelse i faglige indslag, der er det målrettede og det rent underholdende og det er vel alt hvad der skal til for at tilbringe et par gode timer i selskab med Middelaldercentrets nyhedsblad nummer 5 !

God fornøjelse

Anders Høiris
Formand

Middelaldercentrets Nyhedsblad 5 foråret 2010

Ansvarshavende redaktør: Centerchef Peter Vemming, peter@middelaldercentret.dk

Tryk: Tryk & Kopi · © Middelaldercentret · Nyhedsbladet kan ses som pdf-fil på www.middelaldercentret.dk

Indledning

Peter Vemming
Centerleder, Middelaldercentret

Middelaldercentret kan snart fejre 20 års jubilæum. Fra et lille projekt på en bar mark ved Guldborgsund har centret vokset sig til en museumsattraktion "af høj national værdi" (4 stjerner i DTA guiden), anerkendt nationalt og internationalt for sin faglighed og for sin nyskabende formidling, når vi selv skal sige det - og sandheden ligger sikkert et sted midt imellem. Imidlertid er centret ikke i tvivl om at tingene kan blive meget bedre, og at vi med den substans vi har i øjeblikket har alle

muligheder for at udvikle os til en ret unik og enestående museumsattraktion. - Frem for alt: vi har en stor lyst, nysgerrighed og gåpåmod til at prøve at skabe noget fantastisk!

De vilde planer

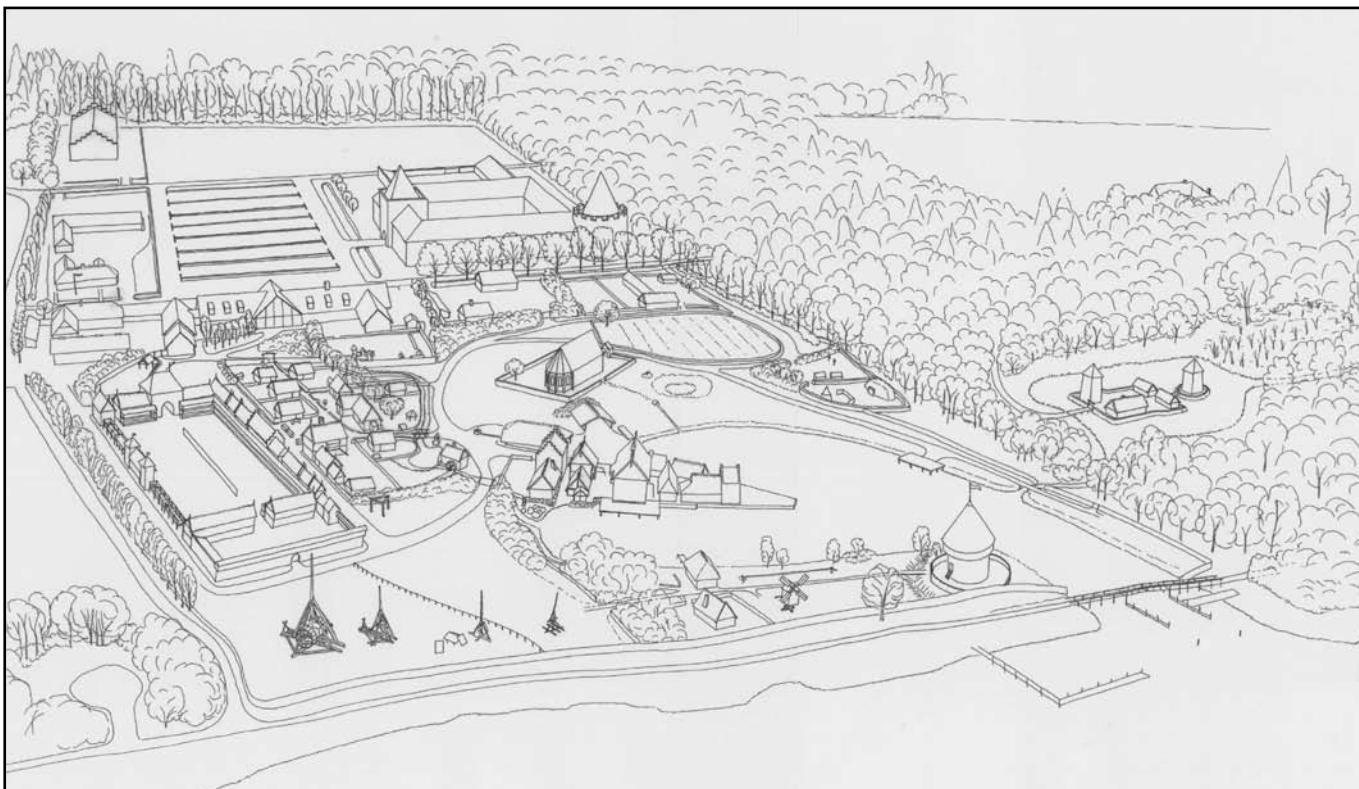
Igennem næsten to år har centret sammen med arkitekt John Kronbrog Christensen arbejdet med fremtidsplaner. Planerne er blevet til gennem dialog og ideudveksling med mange forskellige fagfolk, og som de foreligger nu er de uden grænser og beskriver vores bud på en fantastisk museumsattraktion, der indeholder alle de elementer vi mener en sådan attraktion skal have; og her taler vi ikke blot formidling, men også forskning, undervisning og bevaring. Vi har også tilladt os at melde stort ud og forudsat, at en museumsattraktion på dette niveau er en attraktion, der kan måle sig med de bedste i Europa.

Hvordan vi når vores mål ved vi ikke på nuværende tidspunkt, men vi er klar over at vejen bliver lang, og at det lysende klare billede vi har af den færdige attraktion og museum vil ændre sig mange gange

hen ad vejen. Det er slet ikke sikkert at vi, der arbejder med planerne, i øjeblikket for lov at gøre dem færdige. Men vi har sat os et flot og fantastisk mål, som giver næring til vores engagement og lyst til at gå i gang med arbejdet.

Delmål

Der foreligger en meget lang og detaljeret beskrivelse af det færdige projekt - dette er et arbejdsblad, og et blad som centrets medarbejdere og bestyrelse har set på og diskuteret. Nu går næste fase i gang, nemlig at beskrive delmål, hvilken del af projektet vil vi gå i gang med nu og forsøge at få realiseret, og hvordan kan det rent praktisk lade sig gøre, når vi samtidig skal drive et center og holde åben for publikum? Tidsplanen er stram, og vi regner med at få et færdigt projekt klar ved slutningen af denne sæson - et projekt som vi vil kunne præsentere for fonde, samarbejdspartnere, offentlige myndigheder osv. og så er vi jo forhåbentlig henne hvor tingene kan gå i gang, og der begynder at komme noget synligt ud af vores anstrengelser. Det ser vi frem til!

"De vilde planer"

- en kort gennemgang

John Kronborg Christensen
Cand arch., arkitekt m.a.a.

Det øgede område

De fysiske rammer for Middelaldercentret er efter snart 20 år ved at blive for trange. Alle aktiviteter - de offentlige aktivitets- og oplevelsesområder såvel som værksteder, driftsområder og administration er i dag ikke længere mulige at udvide uden væsentlige gener eller begrænsninger. Det første man derfor bemærker på planerne for udbygning og fornyelse af Middelaldercentret er derfor, at centrets nuværende område er øget væsentligt. Dels med en mere aktiv inddragelse af det skovtilplantede område mod nordøst og dels ved at inddrage naboejendommen mod sydvest. Sidstnævnte er sket ud fra en

formodning om, at dette praktisk kan lade sig gøre inden for en overskuelig fremtid.

Planens fysiske indhold

Planen indeholder en opdeling i overordnede områder: - autentiske, historiske områder - aktive oplevelsesområder - praktiske faciliteter / serviceområder.

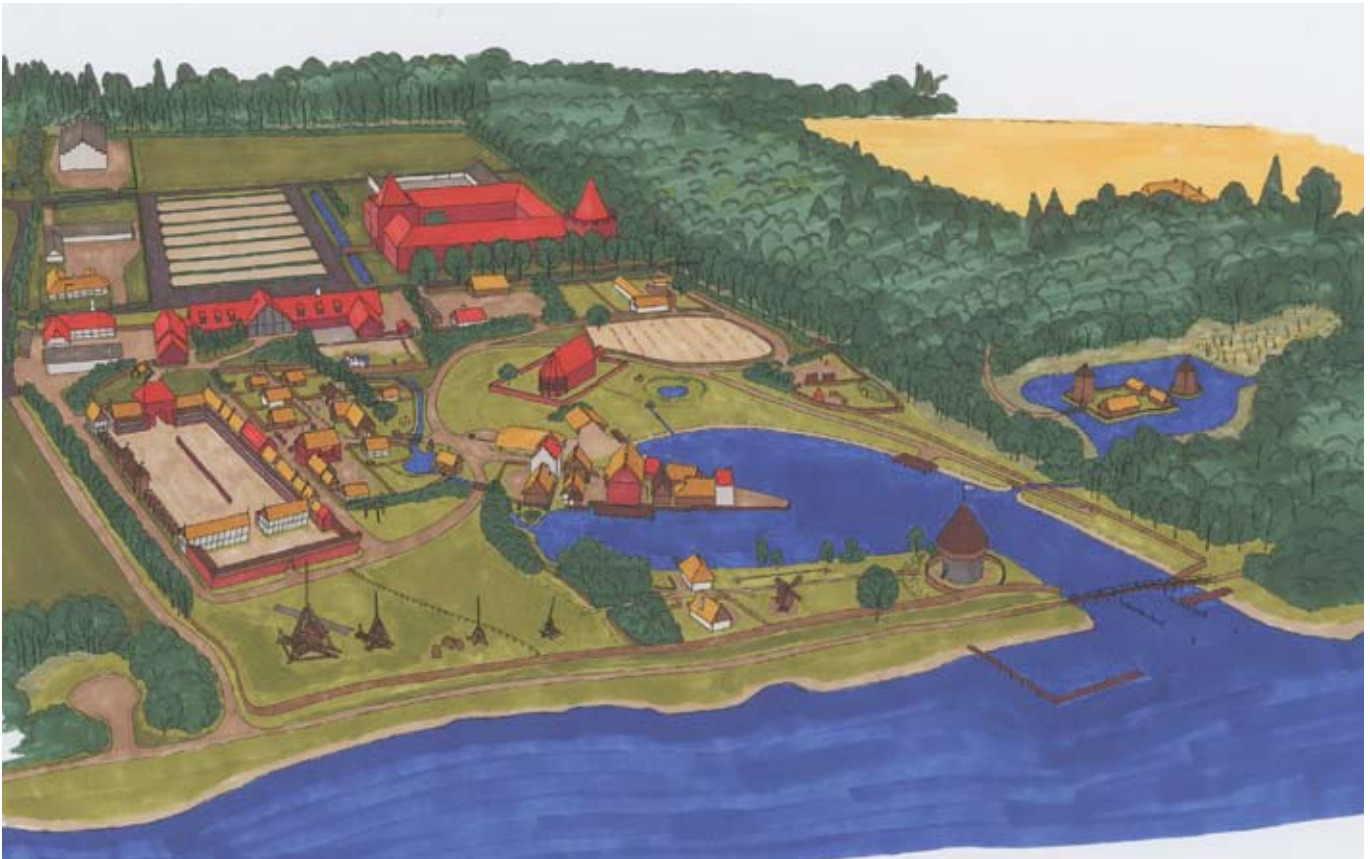
- de autentiske, historiske områder:

Disse er de eksisterende områder: - "Sundkøbing", "Turneringspladsen", "Nokken", "Havnen" og "Blidebakken" - suppleret af nye områder: - "Kirken", "Bondegården", "Voldstedet", "Landtangen" og "Skoven".

Et stort formidlingsmæssigt ønske er at kunne give den besøgende et så intenst indblik i livet i middelalderen som muligt. Planerne er

derfor dels at udbygge de eksisterende områder og dels at tilføje nye, således at centeret kan fremvise så bredt et udsnit af den danske / nordiske middelalder - og ikke mindst på et så autentisk højt niveau som muligt. Disse nye, udvidede områder og bebyggelser vil også bidrage til en langt større aktiv medvirken fra såvel frivillige som besøgende.

- de aktive oplevelsesområder:

De planlagte områder omfatter: - Indgang med Butik, Gæstgiveri og Kiosk m. spiseplads, Legepladsen "Børnenes Middelalder", Bygge- og Prøvselv plads, Museums- og Multicenter samt Eventområde.

Middelaldercentret giver i dag den besøgende mange muligheder for at deltage aktivt i oplevelserne på centret. Men det er ambitionerne at gøre denne del af oplevelsen endnu mere intens, så den ikke blot relaterer til besøget på centret, men også øger den almene viden om og forståelse for bevarelse af vor kulturhistoriske arv - den materielle såvel som den immaterielle.

- de praktiske faciliteter / serviceområder:

Disse områder indeholdes i planen dels i eksisterende bygninger på centeret: - indgangsbygning og

værksteder (for bl.a. centrets medarbejdere og frivillige). Og dels i nye bygninger på nabogrunden mod sydøst: - i Museums- og Multicenteret (for bl.a. administration, forskning og undervisning) - i nye Værkstedsbygninger (for drift og undervisning) - i renoverede og nye bygninger omkring den gamle gård på nabogrunden (for bl.a. forvaltning og dyrehold).

I takt med udbygning af centerets aktivitetsområder, det hermed forventede større besøgstal året rundt og det dermed forøgede personalebehov, må områder til administration, drift og vedligeholdelse, undervisning, forskning og formidling, medarbejder og frivillige samt offentlige områder som parkering naturligvis også øges.

De nye faciliteter er imidlertid også planlagt til at være så omfattende, at de i vid udstrækning kan bidrage til såvel øget forskning - som er grundlaget for Middelaldercentrets eksistens, som almen, praktisk uddannelse inden for de historiske, håndværksmæssige fag, der er så altafgørende for bevarelse af vor materielle kulturarv.

Tillader de

– mit navn er Skov-hullæbe

Ralf Koritko
Frivillig

Nu kommer mine familier (ved navn Koritko) og jeg igen på 9. år til Middelaldercentret. Glæden op til begivenheden er stor. Hvad er der af nyt? Hvem vil vi møde, lærer vi nye folk at kende? Det er ligesom at komme hjem.

I løbet af de mange år har jeg taget mange billeder. Min særlige interesse er botanikken i byen.

Om det er den prægtige Alant, den sart blomstrende Cikorie eller de farveglade Stockroser. Alle fortryller de mit hjerte. Ofte nyder jeg at drage gennem byen efter "lukketid" med fotoapparatet, mens jeg leder efter det ultimative motiv.

Ligeså dette år. Næppe er mine hænder rene igen efter at have leklinet før jeg drager gennem byen. Den vej som jeg ikke har gået findes ikke. Dertil hører også stien til venstre for smeden, forbi bistaderne. Mit blik glider frem og tilbage - for lige med et at blive hængende. Gemt i græsset - 1 - 2 m borte fra stakitet, opdager jeg en beskedent blomstrende gevækst. Nærmere betragtet var det for mig at se en vildvoksende orkidé. Det er noget særligt, bestemt et foto værd. Kun få timer efter går dagen på hæld, og jeg går igen på opdagelse. Ud af centret i retning mod sundet. Der betagter jeg naturen endnu mere intensiv. Og der opdager jeg den samme orkide på skråningen, vokset ind i maskerne af hegnet. Ikke kun en eller to - igen og igen dukker de op i grupper eller enkeltvis. Der er flere end jeg kan tælle. Men hvilken af de i alt 215 vildvoksende orkideer i Europa er det? Ingen kan fortælle mig det. I min hjemby Dülmen besøger jeg det velassorterede bibliotek og finder den.

Hermed vil jeg gerne præsentere orkideen:

Navnet er: Skov-hullæbe.

På latin: *Epipactis helleborine*.

Denne art er usædvanlig, fordi den vokser når skoven er skyggefuld - hvor de fleste andre arter har deres hviletid. En svamp i plantens rodsystem gør det muligt, fordi den forsyner planten med supplerende næringsstoffer.

Blomstringstiden er fra juli til august. - den bliver fra 50 - 80 cm høj.

På billedet kan i se, hvordan den ser ud.

Nu ønsker jeg jer, der er interesse-rede, god fornøjelse når i leder - og opdager den.

Hjertelig hilsen fra Tyskland

En lille tilføjelse fra en lokal kratlusker:

Alle danske orkidéer er fredede. Det betyder, at de gerne må opleves i naturen, tegnes, fotograferes osv. Men de skal forblive urørte. Planterne må ikke beskadiges, plukkes eller graves op, og der ikke må samles frø, når de vokser i naturen uden for haver, parker, kirkegårde, gartnerier o.lign. Fredningen er indført som en generel beskyttelse af samtlige danske orkidéer, fordi mange sjældne og sårbare arter kan forveksles med de mere almindelige, og fordi mange orkidéer er truede på deres sidste voksesteder.

Men det lader jo til, at den trives glimrende på Middelaldercentret og i nærmeste omegn, så hvis vi passer på Middelaldercentret, passer vi også på orkideen. Men lad nu være med at plukke den!

Cath

Smutvejen til Velstand og Visdom

– jagten på De Vises Sten

Kåre Johannessen
Museumsinspektør
Middelaldercentret

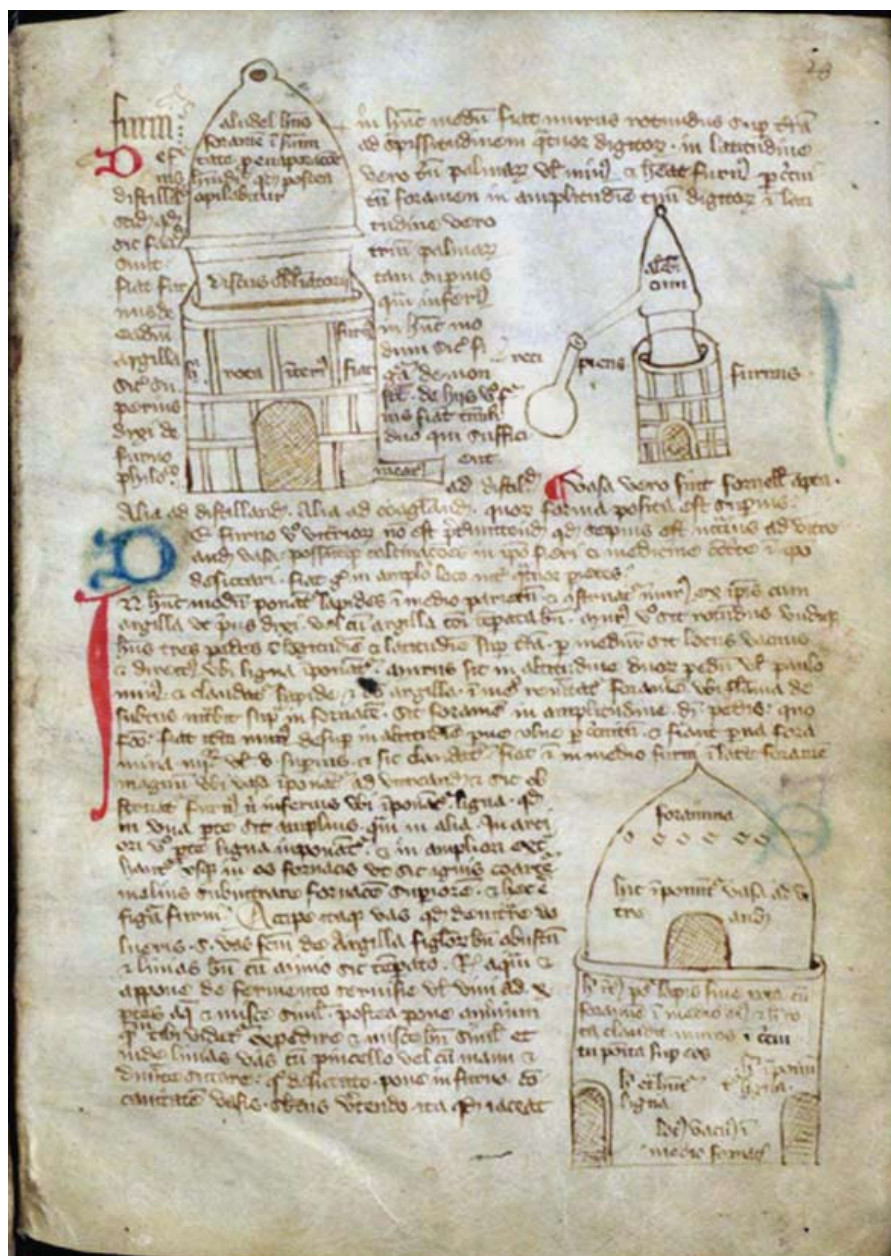
Kunsten at skabe jævne metaller om til guld - *alkymien* - var velkendt i middelalderen, i hvert fald i lærde kredse. Jævne folk har det næppe interesseret meget, da det var en både tidskrævende, kompliceret og ekstremt kostbar videnskab. I modstrid med den almindelige opfattelse, kan middelalderen dog langt fra tage æren for at have opfundet alkymien, som i virkeligheden var en slags "arvegods" fra antikken; den ældste kendte alkymistiske tekst stammer fra Zosimos af Panopolis, en ægypter der skrev i begyndelsen af 300-tallet. Hans tekster er overleveret til eftertiden i bl.a. det såkaldte "Stockholm-papyrus", *papyrus graecus holmiensis*, der formentlig er skrevet i Zosimos' levetid - muligvis endda af ham selv.

Sidenhen, i begyndelsen af 700-årene, nåede kunsten nye højder med den arabiske Jabir Ibn Hayyan, der var hofalkymist hos kalif Harun al Rashid. Jabir tilføjede nye elementer til den klassiske græske tænknings fire (jord, ild, vand og luft), nemlig *svovl* og *kviksølv*. I middelalderen var denne version - altså med seks

grundelementer - den almindeligt accepterede i lærde kredse. Senere, i 1500-tallet, tilføjede Paracelsus yderligere et element: Salt.

Jabir var den første, der seriøst arbejdede med alkymi som en viden-

Selv om alkymien af indlysende årsager aldrig nåede sit egentlige mål opnåede den dog resultater, der gør nytte den dag i dag, bl.a. i udviklingen af redskaber og metodik. Her ses f.eks. et destillationsapparat.

Den største af alle alkymister, Nicholas Flamel. Der findes ingen samtidige portrætter af Flamel, men til gengæld talrige senere (der altså er fri fantasi), der vidner om hans popularitet.

skab. Det var således ham, der førte alkymien ud af den rene teori og over i laboratoriet, hvor han gennemførte en lang række praktiske, kemiske eksperimenter. Hans opdagelser blev omhyggeligt nedfældet, dog i en så grundigt kodet form at det var ubegribeligt for stort set alle andre end han selv; det engelske ord for vås eller vrøvl, *gibberish*, er således afledt af hans latiniserede navn, Geber. Jabir regnes af mange for den første *rigtige* alkymist, og tillige for den moderne kemis fader. Hans eksperimenter ledte ikke til kunstigt guld, men dog til opfindelsen af svovl- og saltsyre, og derigennem til det såkaldte *aqua regia*, "kongevand", der er én af de få syrer, der kan opløse guld (hvilket jo kan synes lidt ironisk for én, der ellers prøvede at fremstille det!).

I grunden personificerer Jabir nærmest hele alkymien, der egentlig handlede om andet og langt mere end blot jagten på hurtige penge; fremstillingen af guld er i dag alkymiens mest kendte formål, men dengang var gulfremstilling et sekundært mål; den egentlige hensigt var at opnå visdom og indsigt, en fuld forståelse af verden, og således væsentligt mere ædel end den rene, usle grådighed.

En anden af alkymiens store udfordringer var intet mindre end opnåelsen af udødelighed. Vejen til såvel gulfremstilling som evigt liv, var fremstillingen af en substans, der omtaltes som *De Visés Sten* (og som man altså ikke bogstaveligt forestillede sig som en sten); var det først lykkedes at fremstille denne substans, ville såvel gulfremstilling som evigt liv være inden for rækkevidde, og dertil den dybeste visdom. Alkymien sigtede med andre ord mod at løse menneskehedens tre største udfordringer: armod, dumhed, og selve døden - eller, kort sagt, alle menneskelivets store, irriterende problemer!

En række navne er gennem tiden blevet forbundet med alkymien, og har fundet vej til den almindelige bevidsthed. Størstedelen af de store alkymister finder vi i renaissance og barokken, i særdeleshed 15- og 1600tallet. Men den største af dem alle er dog middelalderlig, og tilmed samtidig med Middelaldercentrets tid! Der er naturligvis her tale om den navnkundige *Nicholas Flamel*, der levede i Paris fra 1330 til 1418. Flamel's berømmelse er international, og han omtales eller optræder i så forskellige værker som *Klokkeren fra Notre Dame*, *Harry Potter*-bøgerne, og *Da Vinci Koden*. I modsætning til en del andre berømte alkymister er han en virkelig person - men alkymist var han til gengæld efter alt at dømme ikke; det blev han først langt senere.

Den historiske Flamel var boghandler og manuskriptsamler, og var i samtiden mest kendt for sin brændende gudstro og sit store arbejde for Paris' fattige. Alkymist blev han først i 1612, da der udkom en bog, *Livre des Figures Hiéroglyphiques*, der blev tilskrevet ham. Bogen selv er et forvrøvet misk-mask af fjollede idéer, overtro og rent og skært sensationsjagende gætværk, men i dens forord fortælles (stort set opdigtet) Flamel's livshistorie. Blandt andet berettes det, at han omkring 1378 skulle være kommet i besiddelse af en mystisk bog, skrevet i kode. Pirret af bogen drog Flamel da på pilgrimsrejse til Santiago, hvor han håbede at få hjælp til en oversættelse af værket. På vejen traf han en konverteret jøde, der identificerede bogen som den legendariske, mytiske *Abraham Magikerens Bog*, og hjalp Flamel med at oversætte den. Ved at

følge bogens oplysninger lykkedes det nogle år efter at fremstille *De Visés Sten*, ved hvis hjælp han i 1382 skabte sølv af bly, og senere også guld af kviksølv. En smuk historie, men som sagt forfattet 200 år efter Flamel's død - og rendyrket fiktion.

I folkelige fortællinger senere i 1600-tallet vidste man endvidere, at en gravrøver engang åbnede alkymistens grav i jagten på hans guld - og fandt den tom! Åbenbart lykkedes det ikke blot Flamel at lave guld - han nåede også udødeligheden! Desværre er der ingen af disse historier, der kan føres længere tilbage end til det 17. århundrede, og alle spekulationer om Flamel's eventuelle succes (herunder om han stadig vandrer rundt i verden) strandede altså på én lille detalje - at han overhovedet ikke var alkymist! Hans ry er formentlig blevet styrket af at hans gravsten, der i dag er udstillet på Musée de Cluny i Paris, helt i tidens ånd er smykket med tegn og figurer, der "ser meget alkymistiske ud" (!)

Et lidt overset aspekt af alkymiens historie i middelalderen er dens forhold til kirken - og især omvendt. Skønt den på intet tidspunkt udstedte et alment forbud mod det, var kirken op gennem middelalderen og renaissance yderst skeptisk overfor alkymien; middelalderkirken holdt i almindelighed mildt sagt ikke af, at man snagede for meget i Guds Værk, og i øvrigt må den lille detalje med udødelighed have været noget af en teologisk anstødssten. I den middelalderlige optik var hele hensigten med jordelivet at opnå adgang til Himmeriges Haller efter døden - og hvis man kunne gøre sig selv udødelig kunne man jo dermed også undslippe den endelige dom. Og dén tanke har næppe huet middelalderens teologer!

Endnu en sten i den mur af myter og påhit, der står imellem os og de sande alkymister, er bogen *Mutus Liber*, eller "Den Tavse Bog." Også den tilskrives (naturligvis!) den store Nicholas Flamel. Bogen regnes af vor tids konspirationsteoretikere for et absolut hovedværk i den alkymistiske litteratur, og indeholder angiveligt, ligesom Flamel's bog, opskriften på *De Visés Sten*. Der er dog to alvorlige problemer med bogen: for det første består den ikke af tekst, men af en række "kodede"

eller allegoriske billeder og små, kryptiske tekststykker der ikke for alvor lader sig oversætte... og for det andet er den svindel. Den er skabt af Isaac Baulot, der var apoteker i La Rochelle i 1670'erne, og er ene og alene lavet for at tilfredsstille et kommercielt bogmarked, der hungrede efter alt, hvad der havde med alkymi at gøre. Den kan med andre ord afskrives fuldstændig, i hvert fald i relation til middelalderalkymien.

Alverdens bedrag og humbug ændrer dog ikke ved, at alkymien siden middelalderen har vakt interesse hos mange, der arbejdede seriøst med emnet. Også Danmark kan bryste sig af en række prominente alkymister, heriblandt adelsmænd som Valdemar Daa, Erik Rosenkratz, Christen Skeel og den berømte Tycho Brahe. Selv i kongelige kredse finder vi udøvere: kong Frederik III var en ivrig alkymist. I 1750'erne arbejdede den københavnske præst Hans Barhow intenst med alkymien, og hævdede endog at have løst problemet og skabt kviksølv om til guld. Han efterlod sig ved sin død (der i sig selv kan forekomme underlig, når han nu hævdede at have fundet udødelighedens hemmelighed) i 1754 desværre ingen opskrift, men blot to små æsker med "gult pulver" som han hævdede var nøglen til gulfremstilling. Det lykkedes dog aldrig den kongelige kommission, der blev nedsat til at efterprøve det, at få noget som helst andet ud af det, end... gult pulver (!)

Så sent som i slutningen af 1800-tallet fuskede den svenske dramatiker August Strindberg med alkymi - men fik selvfølgelig lige som sine forgængere intet andet end skuffelser ud af sine anstrengelser.

I dag er vi faktisk i stand til at gennemføre dét, middelalderens alkymister så brændende ønskede sig. I dag er det teknisk muligt at skabe kviksølv om til guld - ikke ved hjælp af kemi, men ved kernefysik. Desværre er processen så vanvittigt kostbar, at ét gram guld ville få en produktionspris på omkring 28 milliarder kroner - hvilket jo mildt sagt overstiger guldets værdi!

I virkeligheden er alkymiens for tjeneste vel ikke forsøget på at lave guld. Dens egentlige bidrag til udviklingen skal snarere findes deri,

Alkymien benyttede sig i vid udstrækning af allegorier og symbolsprog. Forestillingen om det androgyne – sammensmeltningen af det mandlige og det kvindelige, eller med andre ord: harmoni og ballance – var meget udbredt.

at den udviklede en mængde redskaber, metoder og tanke-systemer, der sidenhen kom til at danne basis for en virkelig nyttig og praktisk anvendelig videnskab: kemien!

Eksperimenter i Gæstgiveriet 2010

Allan Hansen
Krofatter
Den Gyldne Svane

At ridderne og folk fra det bedre borgerskab, spiste og drak godt i 13- & 1400 tallet, har vi hørt masser af historier om. Men hvordan de fik maden til at smage som den gjorde og ikke mindst hvordan de fik den til at holde sig uden køleskabe og tilsætningsstoffer, ja det har vi i Gæstgiveriet besluttet os for at undersøge, og vi er allerede gået i gang med at rekonstruere opskrifter som kræver konservering i form af salt, lufttørring og røgning. Eller nærmere betegnet "Spegning"

Dette her handler om sprogforbinding. Spegning betyder nu om dage saltning og tørring; i nogle sammenhænge også røgning. Ordet kommer ifølge OdS af spig ~ tyndt træstykke eller pind. Så oprindeligt har man speget kød og fisk ved at udspile på pinde og lade frisk luft omstryge godset. Senere blev det almindeligt at stryge med salt før udspilningen. Når det blev sat i system kunne det udvikle sig til hele stativer. Ordet stokfisk vidner herom.

Overført, om personer, bruges speget om den snedige. Udtrykket 'at være lige så speget som en anden er røget' kan måske tages til indtægt for, at det at spege ikke fra begyndelsen har omfattet det at røge.

Men en spegeskinke af nordisk oprindelse er i dag jo klart saltet og røget. Er en sydeuropæisk saltet og lufttørret skinke, Parma, San Daniele eller Bayonne, også en spegeskinke? Betegnelsen bruges vel efterhånden også med den yderligere begrænsning at spegeskinke spises rå. At spæge betyder ifølge samme kilde (OdS) 'at tugte, kue, tæmme ell. betvinge', oprindeligt omfattende de voldsomste handlinger:

*Slaven ligger krummet som en Snog
Og lænket som en spæget Hund
Og venter på sin sidste Stund
(Fr. Paludan-Müller)*

I september 2009 saltede vi de første 10 hele skinker, og efter 4 uger koldrøgede vi 6 af disse skinker i godt 10 dage. Efter 6 uger saltning kom de sidste 4 skinker frem i lyset, og sammen med de røgede skinker har disse hængt til modning, indtil de har tabt en 1/3 af egenvægten.

Medio februar 2010 startede vi så produktionen af pølser. I første omgang pølser af okse, svin, lam og vildt, som efter endt saltning, blev tarmet i naturtarme, modnet og koldrøget i 10 dage. Lørdag den 27/2 holdt vi så kokkeskole sammen med 4 personer fra Gildet og 4 personer fra vore partnere fra Oldenburg Wall Museum og denne dag var specielt i pølsernes tegn. Og her i sæson 2010 har vi så premiere på en række nye pølser og røgede flæskesider, som bliver serveret i Gæstgiveriet i denne sæson.

Nye vinterbeboelsesforsøg

Lars Sass Jensen

Ph.d.-studerende

Martin Risvig

stud. mag

Afd. for Middelalder- og Renæssance-

arkæologi

Institut for Antropologi, Arkæologi og

Lingvistik

Aarhus Universitet

I perioden d. 25.-30. december 2009 beboedes tre af Middelaldercentrets rekonstruerede huse. Forsøget ligger i forlængelse af de tidligere vinterbeboelsesforsøg foretaget på Middelaldercentret i vintrene 2001-2003. Flere af husene havde siden 2003 undergået en del forandringer, idet husenes indretning blev tilpasset den nyeste forskning. Derudover var nye huse kommet til og samlet set var det relevant med nye forsøg, der kunne supplere vores viden om boligforholdene om vinteren.

Husene der var omfattet af forsøget var Farverhuset, Grøvkøbmanden og Købmandshuset. Der skal her præsenteres nogle foreløbige resultater og iagttagelser fra Farverhuset. Det skal understreges, at det samlede datamateriale ikke endnu er blevet fuldstændigt bearbejdet.

Forberedelserne i husene

Forud for forsøget blev husene vinterklargjort. Det indbefattede at der i alle husene blev ophængt vægtæpper på vægge, samt foran døre og vinduer. Vægtæpperne havde til formål at mindske træk, men også virke isolerende på de kolde vægge. Sengene blev forsynet med ekstra tæpper og skind, som det også må være sket i middelalderen. Husene havde deres normale inventar, som forsøgsdeltagerne kendte fra sommerens beboelsesforsøg. Forsøgsdeltagerne bar under hele forsøget rekonstruktioner af middelaldertøj.

Dokumentationen

Kernen i forsøget var registrering af temperaturudviklingen i de enkelte huse. I de tidligere forsøg var dette sket ved manuel aflæsning én gang i timen som blev indført manuelt i et skema. Som noget nyt skete registre-

Artiklens forfattere ved forsøgets afslutning. Foto: Middelaldercentret 2009.

ringen denne gang digitalt via sensorer, som var placeret i hvert hus. En sensor ved gulvet, en midt i rummet og en under loftet var forbundet med en centralt placeret computer der sørgede for, at alt data blev samlet og logget synkront. Derudover var der placeret en sensor udendørs til måling af udetemperaturen. Der blev målt temperatur for hver 10. sekund, hvilket gav mulighed for at følge temperaturudviklingen meget detaljeret. På et lille display kunne forsøgsdeltagerne følge med i den øjeblikkelige temperatur i huset. Hvert hus førte en forsøgsdagbog, hvor dagens gang blev beskrevet og vigtige observationer noteret med

Vinterscene fra kalenderblad. Simon Benings værksted, Nederlandene, 1520-1530.

klokkeslæt. Sideløbende blev huse- nes indretning, forsøgsopstillingen og daglige aktiviteter dokumenteret gennem foto og video.

Vinduet og ovnen

I Farverhuset findes et vindue ud mod havnen med en tilhørende vinduesramme som er beklædt med vokset hørlærred. Om dagen var denne ramme normalt placeret i vinduet for at give mere dagslys i rummet, og samtidigt dække for vind og vejr. Alligevel forblev dagslyset dæmpet og et forsøg med helt at fjerne rammen blev indledt, da det var vindstille og solen skinnede. Omkring kl. 13.45 åbnedes vinduet helt og det forblev åben en god times tid, hvilket ikke gav store udsving i temperaturen. Vinduesrammen placeredes igen omkring kl. 15.00 hvorefter temperaturen steg. Denne stigning kan dog hænge sammen med at der samtidigt påbegyndes opvarmningen af ovnen, med henblik på at lave brød til måltiderne. Omkring kl. 16.50 fjernedes rammen og vinduet skoddes helt, da solen er gået ned. At vinduet skoddes helt har heller ikke nogen større indflydelse på temperaturen. Det store udsving kommer først da ovnen kl. 18.10 tømmes for gløder og rumtemperaturen stiger til ca. 16 grader celsius. Gløderne placeredes dels i ildstedet omkring indfyrringshullet, samt i glødebækner rundt i huset. I den følgende time er temperaturen fortsat høj, men herefter dør gløderne hurtigt ud, og temperaturen begynder gradvist at falde.

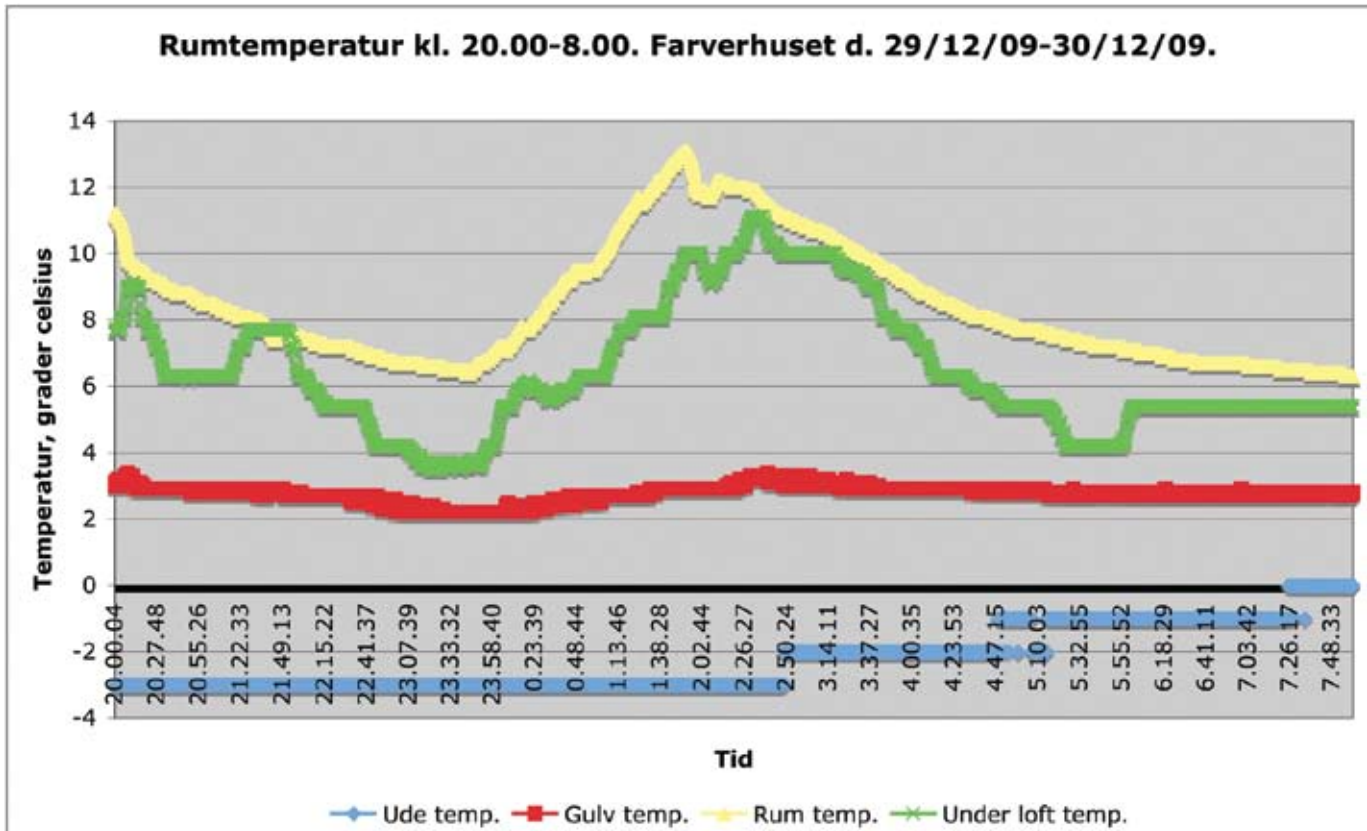
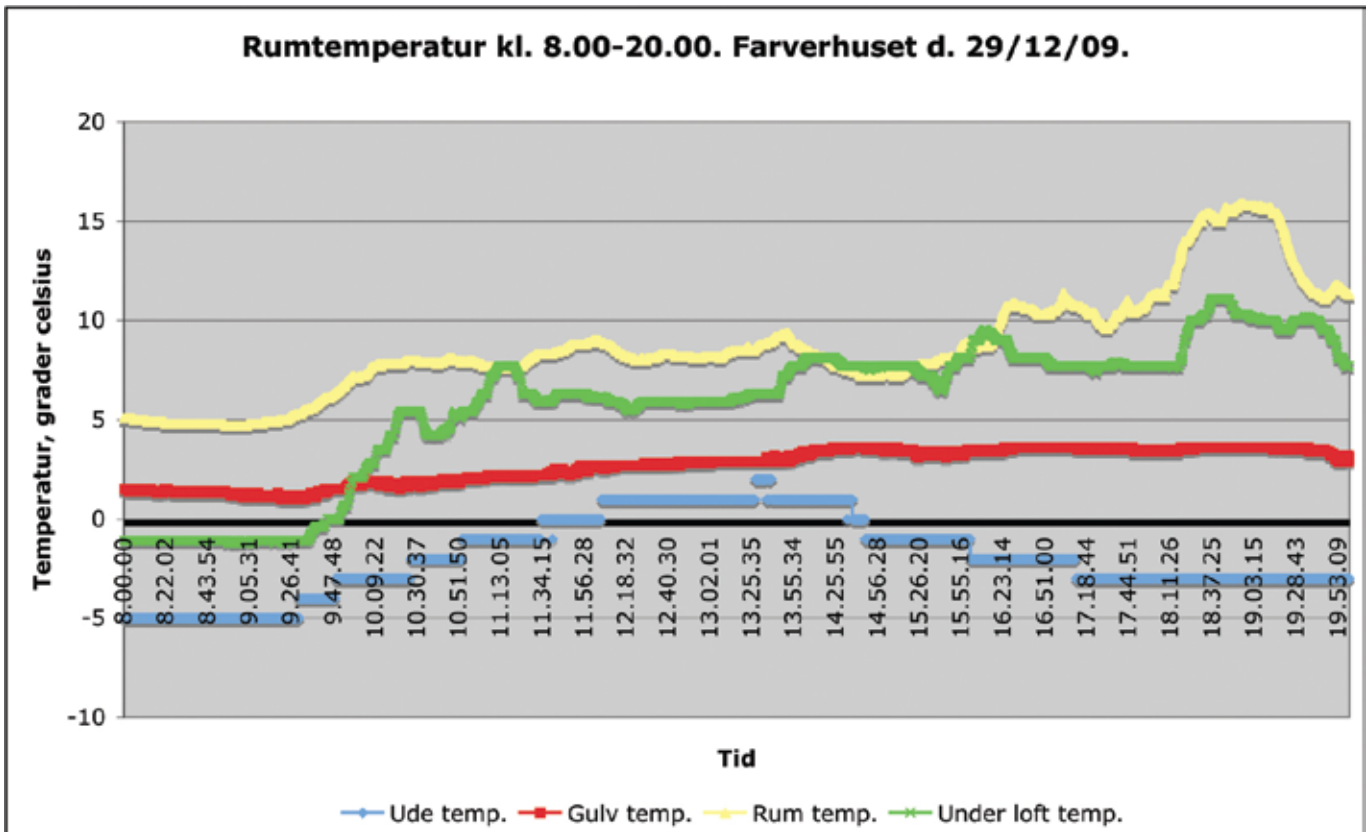

På et display kunne forsøgsdeltagerne følge med i øjeblikstemperaturen ved gulvet, midt i rummet og under loftet. Foto Lars Sass Jensen 2009.

Måleudstyret var stillet op i bådhuset på Nokken. Foto Lars Sass Jensen 2009

Temperaturerne om natten

Ved de tidligere vinterbeboelsesforsøg havde det på grund af dokumentationsmåden ikke været muligt at følge temperaturudviklingen om natten. Situationen havde hidtil været den, at forsøgsdeltagerne var gået i seng, faldet i søvn, og dermed ikke kunne holde ilden ved lige eller notere rumtemperaturen. Med det digitale måleudstyr var det nu muligt at følge udviklingen selv efter forsøgsdeltagerne var faldet i søvn og resultatet var interessant.

Efter at have indtaget aftenens måltid fyres der atter op omkring midnat, hvorefter huset går til ro omkring kl. 02.00 og der bliver ikke længere fyret. Temperaturen har nået ca. 13 grader celsius midt i rummet. Det ses tydeligt at temperaturen forholdsvist hurtigt begynder at falde jævnt, for om morgenen at være ca. 6 grader celsius midt i rummet. Ingen gløder havde overlevet.

Nogle foreløbige betragtninger

Som noget af det mest overraskende var spørgsmålet om åbne eller lukkede vinduer i dagtimerne. Flere billedlige kilder viser vintersituationer hvor både døre og vinduer står åbne. Gentagne forsøg viste at

det fuldt ud var muligt på vindstille dage at have vinduet helt åbent så dagslyset slap ind, uden at indetemperaturen faldt mærkbart på grund af dette.

Det skal bemærkes at gulvtemperaturen gennem hele forsøget var forholdsvis konstant og forholdsvis lav. Ingen af forsøgsdeltagerne klagede over dette, hvilket helt bestemt skyldes at man var iført middelalderligt fodtøj med patiner. Disse "træsko" kendes fra flere arkæologiske fund samt billedlige kilder. De bæres under de almindelige lædersko og løfter fodtøjet et stykke op over gulvet og forhindrer dermed at kulden trænger op gennem skoene og ind i fødderne. Hvis man gik rundt i huset uden disse patiner fik man meget hurtigt kolde fødder. Det må derfor være konklusionen, at patiner har været en almindelig, og ret udbredt ting i middelalderen. Disse kan relativt let produceres og gør udholdeligt at færdes på de kolde lergulve om vinteren.

Hvad angår den generelle indetemperatur var den højest oppe på ca. 16 grader celsius, men på trods af dette følte det ikke koldt. Forsøgsdeltagerne vænnede sig hurtigt til tem-

Da vinterbeboelsesforsøget blev afholdt mellem jul og nytår, måtte der naturligvis også holdes julefest. Forsøgsdeltagerne mødtes til et overdådigt festbord med de bedste retter, der kendes fra middelalderens kokebøger. Foto Lars Sass Jensen 2009.

Bageovnen i Farverhuset blev gennem hele forsøget brugt til at fremstille brød til alle forsøgsdeltagerne. Bemærk at strålevarmen er så høj, at det er muligt at opholde sig i rummet kun iført skjorte på overkroppen. Foto Lars Sass Jensen 2009.

peraturen, og i kombination med middelaldertøjet lod man sig næsten ikke mærke af vinteren. Man kunne desuden bare tage en kofte mere på, hvis man frøs.

Den vigtigste erkendelse der blev gjort under vinterbeboelsesforsøget var nok af metodisk art og vil have konsekvenser for fremtidige forsøg. At forsøgsdeltagerne har kunnet følge med i øjeblikstemperaturen på displayet kan have medført at de ikke har fyret efter behov – efter om de frøs eller ej. Men derimod har fyret ekstra op for at få temperaturen til at stige så den nåede et niveau der svarede til stuetemperaturen i et moderne parcelhus. Ved fremtidige forsøg vil det derfor ikke være muligt for forsøgsdeltagerne at følge med i hvor varmt der er i husene. Dette skulle gerne medføre en for middelalderen mere realistisk indetemperatur. En temperatur der udvikler sig efter et behov og ikke efter tanken om at temperaturen på måleinstrumentet skal stige.

Den endelige projektrapport over forsøget vil være at finde på Middelaldercentret.dk når resultaterne er bearbejdet. Middelaldercentret vil i fremtiden foretage flere vinterbeboelsesforsøg, spørgsmålene er stadig mange.

Vinduesrammen i Farverhuset gav et godt arbejdslys dagen igennem og skærmede mod den kolde vind når det var nødvendigt. Foto Lars Sass Jensen 2009.

Middelalderens Skrå Brædder

Kåre Johannessen
Museumsinspektør
Middelaldercentret

Teater er ikke nogen ny opfindelse. Det var det heller ikke i middelalderen, i hvert fald ikke i teknisk forstand, da jo allerede de gamle grækere som bekendt havde en højt udviklet teatertradition, hvis komedier og tragedier stadig opføres på alverdens scener den dag i dag.

Men hele den antikke scenetradition var i alt væsentligt ukendt i middelalderens Europa. De gamle mestres tekster var stort set gået i glemmebogen, og henslæbte en ubemærket tilværelse, spredt rundt omkring i klostrenes biblioteker, og ofte kun som små fragmenter. En god del af de antikke tekster er ligefrem kun bevaret til i dag, fordi den muslimske verden i middelalderen havde betydelig mere respekt for hedenske tænkere end de kristne. Ved middelalderens begyndelse var der altså ingen levende tradition for dramatiske forestillinger – i hvert

fald ikke nogen, der har sat sig spor i kilderne.

Præcis hvornår teatret dukker op i Danmark, fortaber sig i historiens tåger. De allerførste forestillinger lader til at være vokset ud af kirkernes gudstjenester, hvor de har tjent som et supplement til prædikenen, og altså har været brugt til at illustrere de hellige fortællinger og tolke dem for en menighed, der måske ikke altid var lige godt klædt på til at forstå kristendommens indimellem temmelig abstrakte teologi.

Spillene blev opført inde i kirkerne, og har uden tvivl været et velkomment alternativ til den alvorfulde og næppe voldsomt underholdende præstesnak; skriftlige kilder viser, at der blev lagt endog meget stor opfindsomhed og energi i arbejdet, og at "special effects" var en væsentlig faktor. Man har f.eks. kunnet opleve engle der kom flyvende ned fra himlen, helligånden i form af en hvid due, der pludselig flaksede rundt over tilskuernes hoveder, og mange andre kreative påhit.

Et eksempel på, hvor gennemførte skuespillernes kostumer kunne være, og hvor stor vægt der lagdes på troværdighed og detaljer i netop kostumerne.

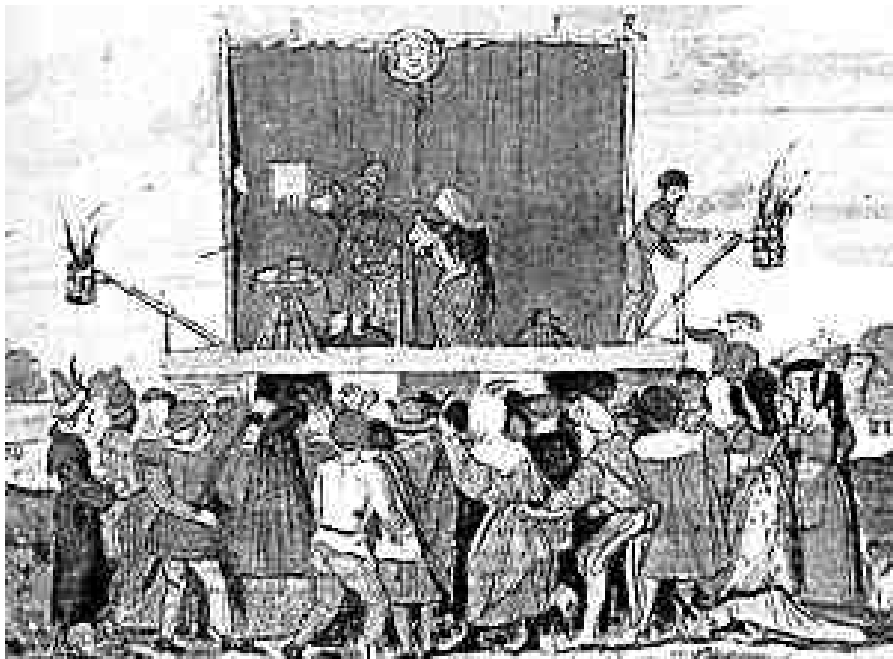

I den tidlige fase blev spillene fremført af eleverne fra den stedlige latinskole (hvoraf vi vel også kan udlede, at det fortrinsvis har været i de store domkirkebyer, den slags har foregået), men senere bliver det almindeligt med skuespil i verdsligt regi. I 1300-tallet begynder købstædernes gilder og laug at stå bag overdådige skuespil, der afvikledes udenfor kirkens mure – men stadig med opbyggelige beretninger fra bibelen eller fra helgenernes liv som tema. Disse spil var tilrettelagt således, at hver scene blev lagt i hænderne på ét laug, så alle byens håndværkerlaug hver især viste én scene, der tilsammen udgjorde en forestilling. Kristus, Noah, Adam & Eva og de andre faste roller kunne altså spilles af flere forskellige skuespillere i den samme "forestilling".

I stedet for kirkerummet konstruerede hvert laug en scene, der var bygget op omkring en vogn. Alle laugenes vogne blev derefter trukket gennem byens gader i en lang kolonne, med scenerne i den korrekte, kronologiske rækkefølge. Af tilskuerne forventedes således ikke andet, end at de blev stående på det samme sted, og lod historien udfolde sig foran dem. Dette betyder selvfølgelig også, at de enkelte historier, som hver vogn fortalte, i sagens natur måtte være meget korte, eller måske i virkeligheden snarere en række tableau'er, da meningen ellers ville gå tabt; vognen ville simpelthen være forsvundet, inden scenen var spillet til ende. Dette har naturligvis kun været muligt, fordi de historier, der blev vist, var så velkendte at enhver straks kunne se hvad der foregik. Hvad der nøjagtigt er foregået på hver enkelt vogn ved vi ikke, men i visse tilfælde får vi et indblik i temaerne; i laugenes regnskaber optræder af og til udgifter til f.eks. "konstruktion af Noahs Ark på en vogn, til stadens teaterspil."

Der har givetvis forekommet en ivrig kappestrid mellem de enkelte laug, der har forsøgt at overgå hinanden i pragt og effekter. Faldlemme i loftet til flyvende engle, huller i gulvet som djævle pludseligt kunne springe op af, og uhyggelige dæmoner der har myldret frem og slæbt de fortabte sjæle ned i Helvede – prægtige malede scenerier, kostelige himmelvisioner – det har uden tvivl været et imponerende syn, og skriftlige kilder fortæller, at gaderne

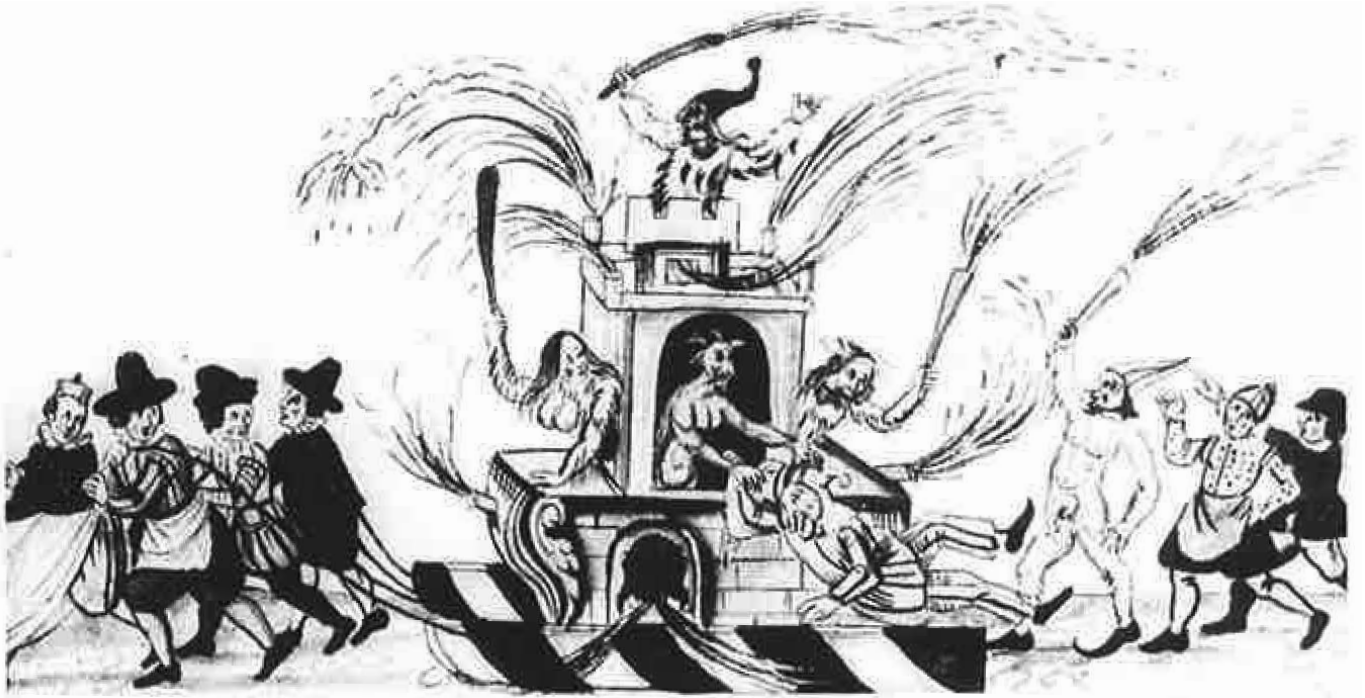

Fransk tegning fra 1600-tallet af et omrejssende "turné-teater", med scenen bygget op som en tilfældig forhøjning på byens torv. Således må senmiddelalderens verdslige teaterforestillinger være blevet fremført.

var fuldkomment ufremkommelige under disse spil. Byens liv gik simpelthen i stå, fordi alle ville se de imponerende optrin.

Hvornår det verdslige drama dukker op er uklart. Vi ved, at der blev spillet skuespil af klart verdslig art i Nordeuropa omkring år 1500, men de kan sådan set udmærket være begyndt tidligere. Kildematerialet er på dette punkt noget utilstrækkeligt, da f.eks. manuskripter og en i forvejen fastlagt dialog var en sjældenhed. Fra dansk grund kendes verdslige skuespil, hvis tekst er overleveret (f.eks. Den Utro Hustru, som nogle af læserne måske husker blev opført på Middelaldercentret for år tilbage), der alle daterer sig til årene omkring reformationen.

Egentlige teatre fandtes ikke i middelalderens Danmark. Professionelle skuespillere var et ukendt begreb, det var håndværkere der spillede de enkelte roller. Kvinder på scenen var selvfølgelig utænkeligt (den blotte tanke!!!), så kvinderoller blev spillet af unge lærlinge, der blev klædt ud i kvindedragter, med store parykker og hvad der nu ellers krævedes for at kunne portrættere en nogenlunde troværdig kvindefigur – uden tvivl til almindelig morskab! Ansigtstrækkene var sjældent af betydning, da masker synes at have været så almindelige, at de næsten var obligatoriske. Man ofrede store summer på kostumer og effekter, men sjældent meget på

En 1500-tals illustration af en rullende teatervogn. Her ses Helvede fremstillet, hvor djævlene slæber den arme nar ind til den evige pine. Effekter har det tydeligvis ikke skortet på, og sikkert heller ikke muntre løjer (bemærk den nøgne mand med bispehue bag vognen!)

selve scenen; ofte blev der spillet på tilfældige ladeporte eller døre, der blev lagt oven på tønders, så scenen hurtigt kunne etableres hvor som helst – formentlig oftest på byens torv. Skønt det ikke uden videre kan overføres, har middelalderens folkelige skuespil formentlig haft et nært slægtsskab med den italienske Commedia dell'Arte – tradition.

Hos adelen kunne de samme forestillinger sættes op uden scener, som underholdning ved banketter. I så fald spilledes der i borgens store sal, hvor man dækkede op til tilskuerne i den ene ende, og spillede i den modsatte; her var der så ikke behov for bagtæpper, da man slet og ret benyttede de døre, der nu engang var i lokalet.

Et morsomt, skønt i middelaldersammenhænge noget sent, indblik i disse forestillinger finder man i Shakespeares komedie *A Midsummernight's Dream*, hvor man bl.a. følger et hold klovnede håndværkere, der sætter en forestilling op for at underholde deres adelsmand og hans gæster. Billedet af skuespillerne rummer dog uden

tvivl en betragtelig mængde satire, da den professionelle teatermand Shakespeare tydeligvis benytter lejligheden til at gøre tykt nar af sine amatør-kolleger. Men selve set-up'et er nu alligevel troværdigt nok; det vides således, at selv på Shakespeares tid - årene omkring 1600 - afsatte man sjældent mere end én eller to dage til at indøve de op til fire timer lange forestillinger. Indstuderingen har tydeligvis mest handlet om at fastlægge en scenografi, så skuespillerne undgik at skubbe hinanden ned af scenen (!)

Et lidt mere seriøst portræt af skuespillere får vi i *Hamlet*, hvor en omrejsende teatertrup besøger hoffet, og får en central rolle i skuespillets handling. Hofmanden Polonius påpeger på et tidspunkt, at man bør være god ved skuespillere (er det måske Shakespeare selv, der stikker hovedet frem?), da de er the chroniclers of our time (vor tids kronikereskrivere) – det er hos skuespillerne og historiefortællerne, man skal sikre sit eftermæle!

Naturligvis kan man ikke uden videre tage forholdene på Shakespeares tid for gyldige i en middelaldersammenhæng. Det er jo netop karakteristisk for Shakespeare, at han selv i sin samtid var nyskabende og banebrydende. Men alligevel kan man glimtvis få et indtryk at, hvordan en teaterforestilling i middelalderen må have set ud.

I dag er de skrå brædders helte og konger i den brede befolkning erstattet af det hvide lærreds actionhelte. Teater har i manges øjne i dag fået et skær af elitær og støvet fornemhed over sig. Men i middelalderens byer har det ganske givet været en festlig, fornøjelig og i særdeleshed folkelig oplevelse; faste roller i langt de fleste spil var en række personificerede dyder og laster – Drukenskab, Tyvagtighed, Liderlighed på den ene side, og Sagtmodighed, Kærlighed og Nåde på den anden, for eksempel. Og selv om dyderne har været "heltene" i disse forestillinger, ser vi en tydelig tendens til, at det er lasterne der har alle de gode replikker, alle de sjofle vittigheder og vulgære brandere.

Og det er i grunden ikke spor anderledes end i dag, hvor filmenes skurke nu engang som regel er langt mere spændende end heltene; hvem kan være uenig i, at den slagfærdige sherif fra Nottingham er et langt sjovere bekendtskab end Kevin Costners blodfattige, kedsommelige Robin Hood?

AMAPROF

- AMAtører og PROFessionelle i skøn forening

Helle Krogh
Områdeleder
Middelaldercentret

AMAPROF er et nyt EU projekt på Middelaldercentret. Projektets deltagere er *Foteviken Vikinger* i Malmø og *Middelaldercentret Nykøbing F.*

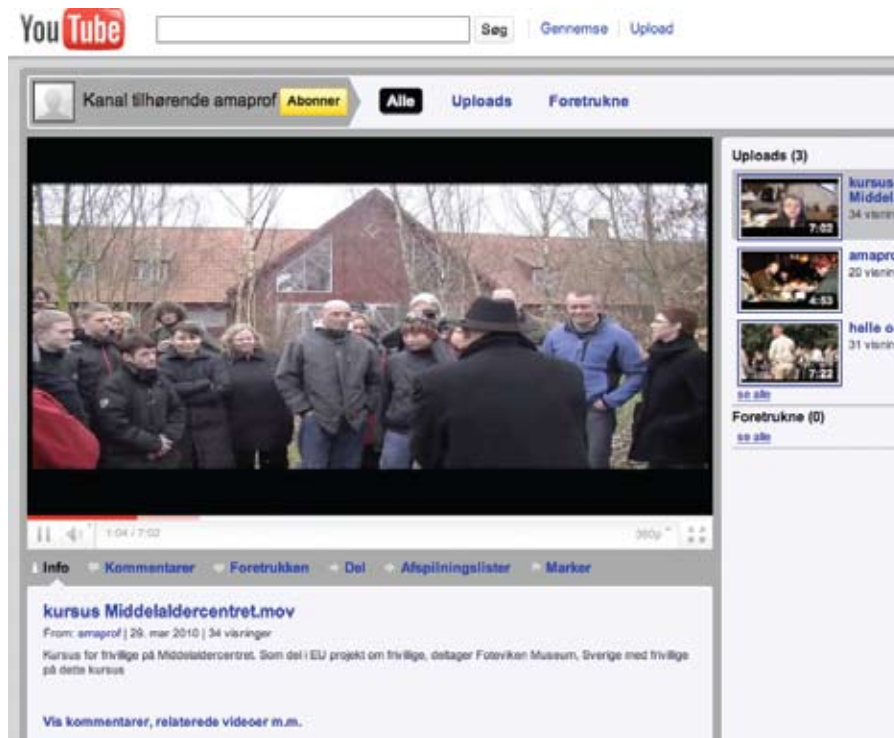
AMAPROF står for samarbejde mellem amatører og professionelle. I dette nye projekt vil hovedtemaerne være samarbejde, uddannelse af frivillige samt udveksling af personale og frivillige mellem de to museer. Der vil være workshops, seminarer, og udvikling af uddannelsesmateriale til glæde for de to museer og de tilknyttede frivillige reenactorer.

AMAPROF profilerer sig på en helt ny måde inden for EU-projekter, bl.a. ved at have en side på Facebook. Her kan alle interesserede gå ind og følge med i hvad der sker i projektet. Der vil blive lagt informationer, nyheder, kommende begivenheder, billeder, samt invitationer ud på denne side. Her finder man også links til YouTube, hvor man kan se forskellige film og interviews fra de afholdte møder og seminarer, workshops samt andre begivenheder i AMAPROF.

Gå ind på www.facebook.com og søg på *Amaprof*, så dukker siden op (URL: <http://www.facebook.com/pages/Amaprof/111220288895206?ref=ts>)

Gå ind på www.youtube.com og søg på *Amaprof* (eller direkte på <http://www.youtube.com/user/amaprof?feature=mhw5#p/a/u/0/cPqte-KOf3kM>)

Begge museer lægger stor vægt på at uddanne frivillige, samt fortløbende at arbejde med, hvordan vi skal håndtere den store entusiasme og de ønsker, der er fra de frivilliges side, om at realisere deres ønsker om at *reenact*, eller levendegøre, middelalderen. Det skal jo være til fælles glæde for begge parter, den frivillige

og museet samt, ikke mindst, for museets besøgende.

På Middelaldercentret har vi over 15 års erfaring med at arbejde med frivillige. Det er mennesker med meget forskellig baggrund og viden, som ønsker at være reenactors i det daglige liv i middelalderbyen. Netop vores erfaring og viden på dette område har gjort at flere frilandsmuseer har henvendt sig for at trække på vores erfaringer. Vi er, på Middelaldercentret, kommet ud over de værste "børnesygdomme" når det drejer sig om planlægning, uddannelse og det daglige fællesskab for frivillige.

Desuden er vi meget stolte af vores frivillige som har stor forståelse for og træning i netop vores måde at agere og formidle på. Efter nogle første turbulente år, har vi ved fælles hjælp gjort Middelaldercentret til en sjov og anderledes arbejdsplads, med plads til hinanden.

Vores frivillige er organiseret i Guld-

borgsund Gildet, og bestyrelsen her gør en kæmpe indsats for de frivillige og de forskellige laug. Gildet afholder bl.a. workshop weekends uden for sæsonen, udgiver et blad, *Strudhætten*, samt tager andre tiltag der gør det sjovt og interessant at være medlemmer. Så vi kan kun være taknemlige for den entusiasme og glæde vores frivillige udviser året igennem.

Følg med i AMAPROF's arbejde, der kommer måske nogle emner, hvor du kan bidrage eller deltage.

Middelalder maling

En kort introduktion til materialer og teknikker

Catharina Oksen
Arkæolog

"Malerkunstens fundament og begyndelse til alle disse kunstens håndværk er tegning og maling. Og disse to begreber kræver følgende færdigheder: at kunne knuse eller rettere rive farver, grunde med lim, spænde lærred op, lægge gipsgrund, skrabe og pudse den, modellere i gips, lægge bolus, forgylde, polere, blande tempoera, grunde, poncere, gravere, stemple, beskære, male, tilføje ornamenten og fernisere på træ eller rettere på trætafven."
(Cennini, Cennino: Bogen om malerkunsten)

Nedenstående er en skematisk opstillet vejledning til hvordan man på autentisk vis kan fremstille mate-

rialer til at tegne og male på middelaldervis samt nogle af tegne- og maleteknikkerne. Teksten er primært baseret på ovenstående kilde.

Cennino Cennini var en italiensk maler, født 1370. Han har skrevet *Il Libro dell'Arte*, en væsentlig kilde til viden om middelalderens malerkunst og samtidig en meget facinerende, utrolig detaljeret og personlig vejledning i materialer og teknikker.

Tegneredskaber/-medier

Tegnekul

Pilegrene bundtet med metalsnor, brændt i lufttæt potte

Kridt

Sølvstift

Spidsen skal være af sølv, tilpas tynd, glat og smuk

Blystift

2 dele bly, 1 del tin, banket godt sammen, kan bruges uden benpulveret

Fjerpen

"Tag en god, hård gåsefjer, og hold den i venstre hånd med to fingre og fanen nærmest dig selv. Fjern med et snit tværs over ribben en fingersbredde af længden og skær ved at føre kniven mod dig selv lige midt ned gennem fjeren. Flyt så kniven op for enden af fjerens igen på den del, der sidder til venstre mod dig selv, og spids mod enden, afrund så den anden rand, og spids den lige så fint. Vend så fjerens en gang og hold den fast mod venstre tommelfingernegl og skrab og skær ganske, ganske forsigtigt denne spids."

Rørpen

Pen af hylde eller andet træ med hule grene, hvor marven kan bankes ud. Spidses som fjerpenne.

"Viskelæder"

hvordan du fjerner mærker fra bly-

stiften: tag krummen fra et brød og gnid på papiret.

Pensler

Fine malerpensler var lavet af egerhår, mårhår eller andet fint dyrehår hvor hårene var fastholdt, limet, i fx det hule rør i en gåse- eller svanefjer. En anvisning på fremstillingen af sådanne pensler kan læses hos Cennini. Samtidige illustrationer viser undertiden også en tydeligt surring med tråd, der yderligere bidrager til at fastholde hårene i penslen.

At lave en fin pensel

1. Tag hår fra en egernhale (spidsen er de bedste), træk dem ud
2. Lav små bundter, væd dem i klart vand og klem bundterne sammen. Klip med en lille saks
3. Lav så bundter af den tykkelse man ønsker til penslerne. Bundterne skal være jævne og spidserne lige lange
4. Bind eller sur bundterne med silke eller vokset hørtråd.
5. Tag en fjerpose hvor fjerribben er skåret af og som er rensset indvendig. Stik hårbundtet helt op i fjerposen så hårene er udenfor og surringen indenfor.
6. Tag en lille ahorn eller kastanjegren eller andet godt træ af ca en håndsbredde og gør den ren og fin og af form som en ten. Den skal passé stramt ind i fjerposen

Grovere pensler kunne være lavet af træ, med et skaft endende i en rund plade med indborede huller hvori hårene, fx svinehår, var limet fast. Et sådant eksemplar fra 1400-årene kan ses i middelalderudstillingen på Nationalmuseet i København.

Penslen kan også laves ved at surre hårene fast omkring en stok. Først laves en stor pensel som slides helt blød på en sten eller ved fx at male en mur, derefter bruges hårene til mindre pensler. Igen surses hårene omkring en spids pind.

En anden måde at lave pensler på

Brug afklippede hår fra mår eller egernhale. Rul dem i papirstrimler, bind dem og put dem ind i en fjer-skede.

Opbevaring af pensler fra dag til dag, mens der males

"Tag en bly eller tinplade med en kant, der er en fingerbred høj som på en lampe, hld den halvt fyldt med olie, og heri lader du dine pensler hvile, så de ikke tørrer." (ill s. 16)

Blæk af egegalle, jern og regnvand

Tag tre dele pulveriseret egegalle, to dele jernsulfat, en del gummi arabicum, æggeskaller, tolv dele regnvand.

Tag vandet, tilsæt egegalle og kog et kvarter. Tilsæt jernsulfat. Si gennem et rent klæde. Tag gummi arabicum og tilsæt lidt af den varme vædske. Når den er opløst hældes det over i skålen med resten af vædsken. Opbevares i flaske eller blækhorn med lidt rene æggeskaller. Kan ikke tåle lys, så bundfælder jernet, holder et års tid. Blækket er lysebrunt til at starte med, men tørrer op til mørk brun eller sort i løbet af 1-7 dage.

Baggrunde til skitser

Tegneplader

Buksbom (egetræ) gnedet og poleret med sepiapulver, påført benpulver: bland det med spyt og bred det ud på tavlen med fingrene

Gipset fårepergament behandlet med blyhvidt og olie +benpulver. - Tegn med sølvstift

Papir – ubehandlet: tegn med blystift, brød som viskelæder

Benpulver til behandling af tavler: gamle lårben af høns, brændt helt hvide, malet til pulver.

Papir

Cennini køber papir. Papir laves af vegetabilsk materiale, fx klude af hørstof

Alle farver, som bruges på trætavle, kan også bruges til papir.

Kalkerpapir

Pergament, skrabet helt tyndt, smurt med linolie og tørret

Papir lavet af fiskelim

Papir gnedet med linolie og tørret

Ponchere: En anden måde at kopiere på, prik huller i konturen og drys kul igenem hullerne (bruges meget til fx broderi)

Pergament

Tyndt skrabet skind af kalv eller får. Behandles med kridt.

Lærred

Lærred behandlet med gesso kan bruges som skitsebaggrund

Malebaggrunde

Papir

Cennini køber papir. Papir laves af vegetabilsk materiale, fx klude af hørstof

Alle farver, som bruges på trætavle, kan også bruges til papir. Brug lim eller æggeblomme som bindemiddel.

Pergament

Tyndt skrabet skind af kalv eller får. Behandles med kridt. Brug lim eller æggeblomme som bindemiddel.

Lærred eller silke

Hørlærred, silke fx Sindal, en tynd silke fra Indien

Stoffet spændes ud på en ramme og fæstnes med små stifter. Stryg 1. gang med lim på den ene eller på begge sider med en svinebørstespensel, lad det tørre. Tag fin gips, stivelse (sukker) og riv med lim og vand. Påfør dette med en kniv i et tyndt lag, det skal blot dække åbningerne mellem trådene. Skrab efter med en kniv, når det er tørt. Tegn med trækul og tegn op med vandfarve af blæk. Farverne skal stryges på mange, mange gange. Bland farverne med et bindemiddel som til træ.

Ferniser med en klar fernis, hvis det fx er en fane, der skal kunne bruges i regnvejr.

Fløjl og uld, motivet grundes med lim inden der males.

Træ

Der kan males direkte på en tør, ren flade eller træet kan limes, dækkes med lærred, dækkes med gesso og derefter bemales, se nedenfor under "grundning af træflader"

Mur

Kalket mur, våd eller tør

Metal

Pilgrimsmærker, pyntebeslag, andet Male med oliemaling: Du arbejder på samme måde på jer, på enhver sten og på enhver tavle (træ), idet du altid stryger lim på først.

Sten

Fx figurer. Se under metal.

Pigmenter

Ifølge Cennino Cennini er der 7 naturlige farver, nemlig:

4 ægte jordfarver: sort, rød, gul, grøn
3 naturlige farver: hvid, ultramarin, bleggul

Hvid
Blyhvidt, meget giftig, lad være!
Hvid farve af læsket kalk (indviklet fremstillingsprocedure)
Erstatning: Zinkhvid eller titanhvid

Sort
Brændt vinstok
Sod
Brændt mandelskaller/
ferskensten
Elfenbenssort = brændt ben

Rød
Rød okker i Norden (Cennini har en sinopiarød, lokal lerart)
Cinnoberrød, kemisk
Mønjerød, kemisk
Blodsten, halvædelsten
Lakrød, af rød silke, nok ikke i norden

Gul
Okkergul, naturfarve
Bleggul, kunstig fremstillet og som en sten, opstået under stor hede i bjergene.
Guldfarve (kemisk, meget giftig) God til skjolde og lanser!
Kun bindemiddel med lim.
Skal rives med glas.
Kurerer spurvehøge!
Safrangul, støvdragere af krokus

Grøn
Grønjord, jordfarve
Guldgul + indigo
Tyskblåt + bleggul
Guldgul + ultramarin
Spanskgrøn, af kobber og eddike, meget giftig, lad være
Blyhvid og grønjord = salviegrøn farve
Malachite

Blå
Azurblå, azurite, naturfarve = tyskblå
Ultramarinblå, af lapis lazuli (indviklet procedure)

Rivning af farver til pigmenter

Rivesten: rød porfyr. Men da vi er i Norden bruges Ølandsk sandsten
Løber: af porfyr (sandsten, granit), flad på undersiden og halvrand på oversiden
Træspartel til at tage farven af pladen med
Rivetid er forskelligt fra farve til farve

Der rives med vand eller linolie, efter hvilken farve og hvilket bindemiddel man skal bruge.

Opbevaring af pigmenter

De revne pigmenter opbevares i små krukker, med lidt vand eller olie over, alt efter hvad de er revet med. De må ikke tørre ud.

Man kan også gennemvæde små stykker lærred med stærk farve og tørre dem. Når de skal bruges stryger man med en våd pensel på stoffet, det bedst til miniaturemaling.

Bindemidler

Linolie

Maling med olie på murflader eller træ "en metode som bruges meget af tyskerne, foruden den kan bruges på jern og på sten". Der bruges kogt linolie, olien koges ind til det halve.
Bejse: kogt linolie med lidt fernes

Gedelim og vand

Eg

Æggeblomme til mur, træ og jern
Æggehvide, som "det der løber fra en godt pisket æggehvide", *glair*
Æggetempera, æggeblomme og hvide, pisket med vand – til mur
Æggeolietempera
1 del rå æg (blomme og hvide), 1 del kogt linolie, 1 del vand

Kasein

Mælkeprotein, valle. Bruges især i kalk.

Lim til forskelligt brug

Melklist, god til at klistre papir sammen med og klistre tin på papir

Lille skrin fra slutningen af 1300-tallet, Tyskland, findes i Metropolitan Museet i NY. Pigmenter i linolie på gesso.

Fiskelim, til papir, træ og ben
Gedelim, "god til træ og til andre ting", til gips, til at blande farver med osv.

Pergamentlim, af affald og afpuds af pergament, "god til at lægge gipsgrund på tavler"

Lim af kalk og ost, som "snedkeremestrene bruger"

Arbejder på træ

Grunding af træflader

"..arbejde på træ eller tavle".

Cennini siger poppel-, linde- eller piletræ. Herhjemme er eg og kalmerfy også godt.

1. Pladen må ikke være fedtet, vask den med klart vand. Knaster dækkes med lim iblandet savsmuld og skræbes jævnt.
2. overfladen skal grundes med lim, gerne pergamentlim, konsistens så ens håndflader klæber mod hinanden. Tag halvdelen af limen og tilsæt 1/3 varmt vand. Smøres på med en stor, blød børstepensel. Lad tørre
3. Tag den anden halvdel af limen som den er og giv det to lag. Lad tørre mellem lagene
4. tag fint, gammelt lærred i strimler, dyp i lim og bred dem med hænderne ud på træfladen. Lad tørre i to dage.
5. tag et knivsblad og skrab pladen så den er helt jævn.
6. Tag grov gips (herhjemme kridt) og riv med lim og vand. Saml det med en spatel og påfør træpladen det med spatelen i et tyndt lag. Lad tørre to-tre dage.
7. tag jernspatelen og skrab overfladen helt jævn.
8. Tag fin gips (herhjemme kridt)

og brug samme lim som til den grove gips, men brug mindre lim. Påfør et tyndt lag med en stor, bløde pensel og glat med fingre og håndflader i cirkelbevægelser så det arbejdes godt ind i den første gips. Gentag, men påfør på den anden led med penslen, Stryg i alt 8 gange

9. Skrab fladen helt jævn: Tag en klud med knust trækul og knid over fladen. Skrab med et jern til fladen helt plan.

Tegning på gipsede træflader før malingen

1. Tegn med kul og hav en fjerkest klar til at viske ud med.
2. tegn stregerne op med rent vand iblandt nogle dråber blæk med en egerhårspensel
3. fjern kulsregerne med fjerkosten
4. lav vandfarve af blækket og læg skygger på

Maling på gipsede træflader

Det er altid bedst at blande farverne med æggeblomme, lige så meget blomme som farve

Lav tre farvetoner ved hjælp af blyhvidt af hver farve, start med den mørkeste og læg så de lysere nuancer på de højeste steder, slut evt. med rent hvidt.

Fernis

1. Den traditionelle opbygning af fernis består af linolie, harpiks og fortynder eller et opløsningsmiddel (acetone I dag).
  - a. "Vernice liquida" af linolie og pulveriseret sandarac (harpiks af fyrretræ) (Theophilus)
  - b. 2,5 del fint knust damara harpiks og 6 dele terpentiner I en flaske, ryst til harpiksen er opløst (middelaldermaler I Venedig)
  - c. Mastic (harpiks), linolie, gummi arabicum er nævnt som en blanding, formentlig koges linolien og det øvrige tilsættes.
  - d. Rav opløses godt i varm olie
2. Kogt linolie
3. "kunstig" fernis. Tag det, der løber fra en godt pisket æggehvite. Stryg det over arbejdet med en egerhårspensel og det vil se ud, som om det er ferniseret, og det er tilmed stærkere. God til udskårne figurer af træ eller sten
4. Shellak er en lak i form af ravgule flager, som fremstilles af en harpiks udvundet af træer ved hjælp af en luseart. Shellak findes fra

1400-tallet
Guld må ikke ferniseres

Guld

1. Bladguld lagt på våd lim og poleret, når det er tørt
2. Bladguld lagt på en baggrund af tyk klistret gesso og poleret, når det er tørt
3. "shell" guld, altså pulveriseret guld i en gum arabicum opløsning, en slags guldblæk.

Gesso

Tag gips og lidt (mindre end 1/3) blyhvidt. Farve i form af armensk bole (klistret rødt ler) kan tilføjes. Tilsæt lidt sukker/honning. Opbevares som små kugler. Når de skal bruges opløses de i lidt rent vand med "det der løber fra en godt pisket æggehvite" (glair). Til forgyldning lægges gesso på med en pen, ikke en pensel.

Bejsegrunde til guld:

1. lim
2. tyk klistret gesso
3. kogt linolie med blyhvidt og spanskgrønt, tilsæt lidt fernis og kog det lidt. Pålægges med pensel. Guldet lægges på dagen efter (lad være, det er for giftigt)
4. bejse af hvidløg. En tallerken hvidløg stødes og saften presse gennem et klæde. Riv saften med lidt blyhvidt og bolus, saml det og put i en skål. Lad det stå længe, jo ældre det er, jo bedre. Når det skal bruges tilsættes lidt urin og det røres godt sammen. Man kan lægge guld på med det samme eller vente så længe man vil! God til trætavler og metal

Litteratur

Alexander, Jonathan (1992), *Medieval Illuminators and their Methods of Work*, New Haven: Yale University Press,

Calkins, Robert G. (1983), *Illuminated Books of the Middle Ages*, Ithaca, New York: Cornell University Press

Cennini, Cennino: *Bogen om malerkunsten*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk 1996
En engelsk udgave kan hentes her: <http://www.noteaccess.com/Texts/Cennini/>

Hawthorne, John G og Smith, Cyril Stanley: *On Divers Arts. The treatise of Theophi-*

lus, The University of Chicago Press 1963
Oversat fra middelalderlatin, oprindeligt et tysk manuskript fra 1100-tallet

Lehmann-Haupt, H.: *The Göttingen Model Book*. A Facsimile Edition and Translations of a Fifteenth Century Illuminators' Manual, Columbia 1972

Merrifield, Mary P.: *Medieval and Renaissance Treatises on the arts of Painting*. Original texts with english translations. 1967, Dover Publications, Canada. Oprindeligt publiceret i 1849 af John Murray, London.

Ploss, Emil Ernst, *Ein Buch von Alten Farben*, Technologie der Textilarben im Mittelalter, mit einem Ausblick auf die festen Farben, Moos & Partner, München 1989

Pächt, Otto (1986), *Book Illumination in the Middle Ages*, London: Harvey Miller

U. Plahter, E. Hohler, N. Morgan, and A. Wichstrom, *Painted Altar Frontals of Norway, 1250 - 1350*, Vols. 1-3

Nadolny Jilleen (ed.) with Kaja Kolandsrud, Marie Louise Sauerberg and Tine Froysaker, *Medieval Painting in Northern Europe*

Links om maling og malingsteknikker

Et middelaldermaleri blir til: <http://www.niku.no/olavsfro/default.htm>
En norsk side om rekonstruktionen af et maleri på træ fra 1300-tallet

Følgende pdf-filer fra det danske Raadvad konserveringscenter kan hentes gratis fra <http://www.raadvad.dk/default.aspx?id=8> Forfatter: Søren Vadstrup:
"Maling med æggetempera"
"Facadefarver, klassiske pigmenter og 20 opskrifter"
"Maling med kaseintempera og vokska-seintempera"

<http://www.jcsparks.com/painted/recipes.html>

Siden er egentlig beregnet for bogillustratorer, og giver en række opskrifter på gesso, hudlim, forskellige typer middelalderblæk og andet.

Der er en række amerikanske sider om især illuminationer, altså maling på vellum eller papir, fx denne: <http://www.randyasplund.com/browse/scribepg/scribetools.htm>

Guldborgsund Gildet

Brynhild Hald
Formand
Guldborgsundgildet

Ved årsmødet den 13. marts blev der valgt et nyt råd. Den gamle kasserer Brynhild Hald, blev valgt som ny formand.

Stor tak skal lyde til afgående formand, Carl-Christian Kristiansen, for flere års indsats som formand for Guldborgsund Gildets råd.

Jeg (Brynhild) har været aktiv på feltet fra jeg startede på Middelaldercentret 2006. Jeg har været lidt overalt, hvor der er behov for en hånd. Sidste år var jeg mest at træffe på torvet.

Foreningsarbejde har altid interesseret mig på den måde, at det er vigtigt for mig, at medlemmerne får det

optimale ud af deres medlemsskab. Derfor sagde jeg i sin tid "ja" til kassererjobbet og nu til formandsposten. Jeg vil gøre mit bedste – sammen med de øvrige i rådet – for, at alle kan få mest muligt ud af at være medlem af Guldborgsund Gildet.

Den nye kasserer Lisbeth Hald Christiansen er medlem, men ikke aktiv på feltet. Til gengæld har hun to meget aktive teenagerbørn, som næsten ikke kan undvære Middelaldercentrets tilbud til frivillige om at tilbringe en god og aktiv ferie der.

Et andet nyt medlem er Thomas Jacobsen, Lap, som jeg tror alle, der har været på feltet én dag, vil nikke genkendende til. Han har siden, han var ti år, færdedes i Sundkøbing. Desuden er han også formand for Margretes Frie Lanser.

Og så er der alle de kendte medlemmer fra rådet, som enten ikke var på valg eller lod sig genvælge. De vil stadig bakke op om foreningsarbejdet, som de har gjort tidligere.

Jeg er helt sikker på, at der med de nye arbejdsområder der venter nok skal blive rigeligt at gå i gang med. Det skal I nok blive underrettet om i de kommende Strudhætter; ligesom I også bliver underrettet om konstitueringen efter vores første møde i april.

Guds fred!

Aktive laug er pt. :

Råsejlerlauget:	Erling Bisbjerg	54439394	bisb@c.dk
Margretes frie Lanser:	Thomas Jacobsen	28920063	thomas@lanser.dk · www.lanser.dk
Miles Rafenstain et Servitus:	Charles Rafenstain	27990892	charles@rafenstain.com · www.rafenstain.com
Havelauget :	Inga Rasmussen	56717170	hyllefl@privat.dk
Musikgruppen:	Flemming Kjær	54147701	anni.indret@mail.dk
Væverlauget	Inger Bojesen	54444325	j.n.hesnaes@get2net.dk
Farverlauget	Lone Nørregaard	70209098	zenika-norregaard@intnet.dk
Rebslagerlauget	Søren Lise	30317298	sorenlise@jubii.dk
Arcus Verus (Buelaug)	Jeppe Schmidt	25348018	odderfisk@hotmail.com

Down memory lane

"Vi køber sgu en ø!"

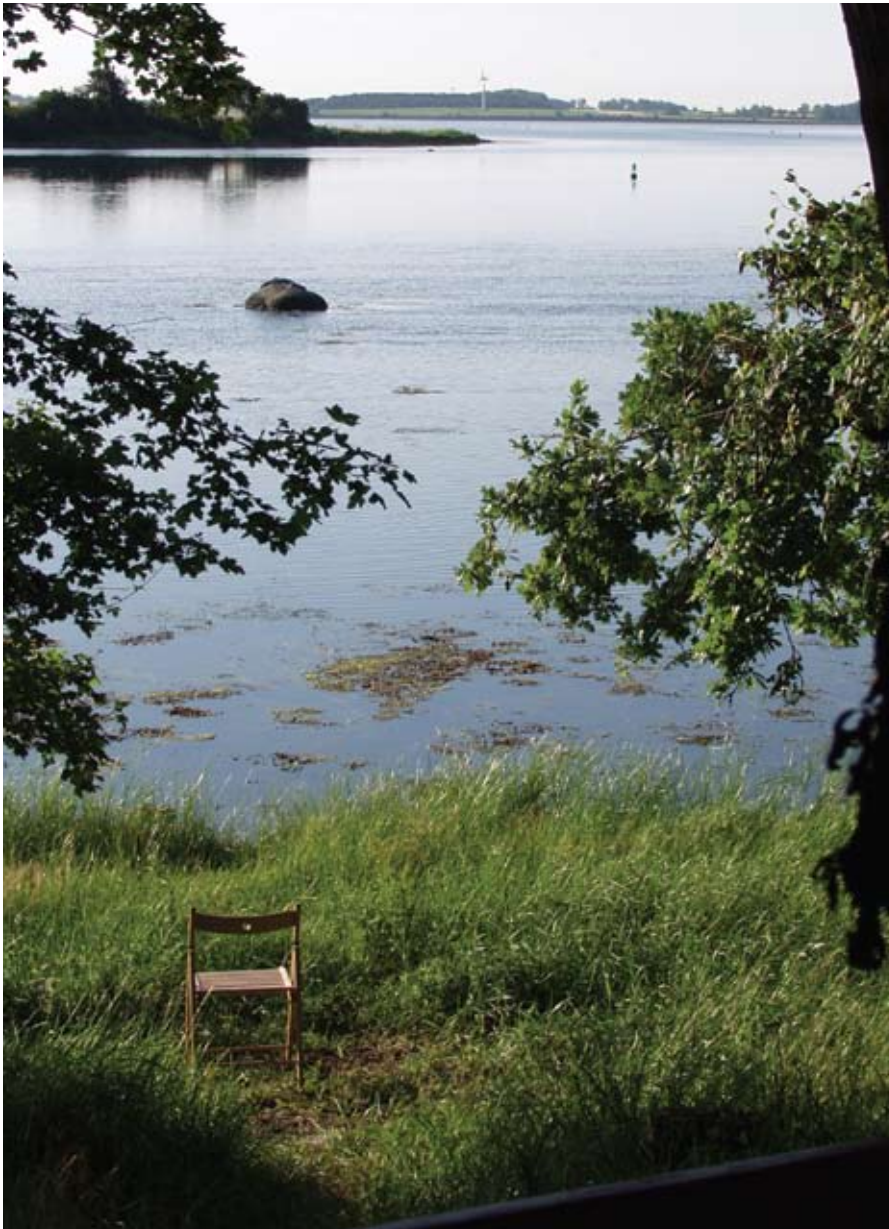

Peter Vemming
Centerleder, Middelaldercentret

Ib Schelde, forhenværende forstander på SiD centret i Sundby har spillet en ikke uvæsentlig rolle ved opstarten af Middelaldercentret og han var også ophavsmanden til et af de mest sprælske projekter, centret nogensinde har begivet sig ud i. En dag i efteråret 2002 kommer Ib Schelde over på centret i et usædvanligt begejstret humør, Flatø ude i Guldborgsunds munding var gået på tvangsauktion og nu skulle centret

Udsigt fra "stenhuset" på Flatø over mod Falstersiden.

købe øen. På daværende tidspunkt var det lidt uklart hvad vi egentlig skulle bruge øen til, men det druknede fuldstændig i Ibs begejstring over at man måske kunne komme til at eje en ø! Og selvom centret måske kunne have nogle betænkeligheder, blev der ikke tid til at udtrykke disse, for pludselig blev vi inviteret til sightseeing på øen, sammen med byens borgmester Poul-Henrik Pedersen og næste dag blev det "afsløret" i Folketidende, at centret og borgmesteren havde været på en yderst hemmelig tur til Flatø. Hvis centret havde haft betænkeligheder før blev de nu fuldstændig fejlet væk af den offentlige mening, fordi alle var rørende enige om, at Middelaldercentret var den oplagte og indlysende kandidat til ejerskabet af Flatø. Nykøbing F. Byråd og Sydfalster Byråd gik sammen om at købe øen på vegne af centret og det var nu op til centret at skaffe fondsmidler til at betale lånet tilbage til kommunerne! - og først på dette tidspunkt blev øen så tænkt ind i "projektet" Middelaldercentret og kom med i udviklingsplanerne. Det lykkedes at skaffe midler til at købe øen og de følgende godt 13 år var centret den stolte ejer af Flatø. Desværre lykkes det aldrig for centret at udnytte øen i forbindelse med aktiviteterne på centret, men købet var alle pengene værd alligevel på mange områder og da centret i begyndelsen af 90'erne kom lidt i økonomiske vanskeligheder, kunne vi sælge øen med en pæn fortjeneste og slippe ud af alle vanskeligheder med et slag. Centret og dets medarbejdere har således kun gode minder fra den naturskønne ø i Guldborgsunds munding.

Byfest på Middelaldercentret

Nykøbing F. byfest startede engang i begyndelsen af 1990'erne og mens byfesten endnu var i sin spæde begyndelse, aftalte det, at dele af festen skulle åbnes på Middelaldercentret med et arrangement. Af forskellige årsager fik centret (under tegnede) aldrig helt checket hvad der faktisk skulle foregå den dag,

men da dagen oprandt troppede først den lokale husmoderforening op med en kaffebod, senere kom der et højtaleranlæg og da tidspunktet for åbningen nærmere sig, kom der også en mavedanserinde! Det var bagende varmt den dag og der var stort set ikke en gæst på centret, udover undertegnede med mine små tvillinger, men for fotografens skyld blev vi enige om at "the show must go on!" og mavedanserinden gav et nummer oppe ved ved bliderne og bagefter gav husmoderforeningen en gratis kop kaffe!

Klaphammeren

En aften havde vi sejlet venneforeningens bestyrelse til Flatø for at besigtige den nyindkøbte ø. Henad ved 7-tiden vendte vi tilbage til centret og sejlede ind i museumshavnen. Oppe på nokken stod en mand vi ikke kendte og undertegnede rejste sig op i båden for at spørge den formastelige, hvad han gjorde på centret uden for almindelig åbningstid, men inden jeg kunne sige noget var der en af foreningsmedlemmer-

"Stenhuset" på Flatø-

ne, der rev mig i ærmet og ophidset hviskede - "det er ham de kalder klaphammeren!! - Vi lagde stille og roligt til og lod situationen løse sig selv uden yderligere kommentarer!

Centrets båd, en Targa, ved anløbsbroen til Flatø.

